

Cumhuriyet'in 100. Yılında Vakıflar: Bir Adım İleri İki Adım Geri

Zübeyde Erdoğan Çelikkın

ORCID: 0000-0002-8490-0211

E-Posta: z.celikkın@gmail.com

Özet

Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli iktisadi ve sosyal kurumlarından olan vakıflar Osmanlı-Türk modernleşme süreciyle birlikte sönümlenmeye başlamışken, modernitenin aşındığı yirminci yüzyıl sonlarından başlayarak yeniden canlandırılmıştır. Doğrudan İslami bir kurum olmamasına karşın, İslamiyetle özdeşleştirilerek kutsallık atfedilen vakıflar, esasen gerek Osmanlı İmparatorluğu ve gerekse son yıllarda Türkiye Cumhuriyeti Dönemi'nde kamu kaynaklarının özel mülk haline getirilmesinin birer aracı olmuştur. Cumhuriyet tarihi boyunca çeşitli kamu kurumlarına devredilerek kullanılan birçok taşınmaz varlık mazbut vakıflarına iade gerekçesiyle Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü devredilen tarihi eser niteliğindeki taşınmazları küçük bir bedel karşılığı veya bedelsiz olarak yürütmeye yakın vakıfların kullanımına tahsis etmektedir. Arsa/arazi olarak devredilen taşınmazların ise kat karşılığı inşaat yapımı yoluyla mülkiyeti devredilmektedir. Vakıflaşmanın diğer işlevi ise özelleştirme/kuralsızlaştırma politikaları ile artan işsizlik ve yoksulluğun yine kamu kaynaklarını kullanarak sürdürülebilir kılınmasına hizmet etmektir. Neoliberalizmin "küçük devlet" iddiasıyla tasfiye ettiği kamu hizmetlerinin sivil toplum örgütleri aracılığıyla yerine getirilmesi hedeflenmiştir. 1980'li yıllardan itibaren kurulan sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları tamamen kamu kaynakları kullanmasına karşın vakıf olarak örgütlenmiş ve kamu örgütlenme modelinin dışına çıkarılmıştır. Tasfiye edilen kamu hizmetleri nedeniyle yurttaşlık bağı zayıflayan insanlar ise dayanışmayı cemaat örgütlenmelerinde aramaktadır. Ulus devlete yöneltilen homojenleştirme/asilime etme eleştirisine karşı öne sürülen çok kültürlülük de karşılığını sivil toplum anlayışında bulmaktadır. Çeşitli yardımlaşma örgütlerinden tarikatlara ve mezhep örgütlenmelerine, bunlar, çok kültürlülüğün ve kimlik politikalarının aracı olarak hizmet etmektedir. Demokratik işleyişten uzak olan sivil toplum örgütlerine bağlılık, yardım alarak yaşamını sürdürebilme zorunluluğu ve dayanışmanın hiyerarşik tarikat ve cemaatlerde aranması Cumhuriyetin yaratmak istediği "yurttaş" kimliğini zayıflatmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı-Türk Modernleşmesi, Vakıflar, Postmodernizm, Neoliberalizm, Sürdürülebilir Yoksulluk.

Waqfs on the 100th anniversary of the Republic: One step forward, two steps back

Abstract

While foundations, one of the most important economic and social institutions of the Ottoman Empire, began to wither away with the Ottoman-Turkish modernization process, they were revived starting from the end of the twentieth century, when the erosion of modernity started. Although not directly associated with islam, foundations that are associated with islam and attributed to sanctity have been a means of turning public resources into private property both in the Ottoman Empire as well as in the Republic of Turkey in recent years. Many immovable properties that were transferred to public ownership throughout the history of the Republic were agglomerated under Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM, Directorate of Foundations) to be managed by foundations under VGM's umbrella. Properties designated as historical artifacts were allotted for the use of foundations close to the administration for a small fee or free of charge; land rights are transferred to developers in return for a share of the property built on top of it. Another function of foundations is to help manage poverty, with the use of public resources through privatization/deregulation policies. The public services which were liquidated under the auspices of neoliberalism with the mantra of "small state" were aimed to be replaced by non-governmental organizations. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (Social Aid and Solidarity Foundations) established since the 1980s have been organized as foundations and have been excluded from regular public scrutiny despite their funding from the public purse. People whose bonds with the republic were weakened due to the liquidated public services seek solidarity in religious organizations. Multiculturalism, which is put forward against the homogenization/assimilation criticism directed at the nation state, also finds its counterpart in the understanding of civil society. From various mutual aid organizations to religious cults and sectarian organizations, they serve as instruments of multiculturalism and identity politics. Loyalty to these religious sects and cults, that are hierarchic and opaque, resulting from their assistance to the poor, in many cases as their only means of survival, weakens the very identity of "citizen" that the republic wanted to create.

Key Words: Ottoman-Turkish Modernisation, Waqfs, Postmodernism, Neoliberalism, Sustainable Poverty.

Giriş

Vakfın sözcük anlamı "durdurma, alıkoyma, ayırma ve bağlama" (Devellioğlu, 2010: 1321) iken, terim olarak 'bir mal veya mülkün satılmamak kaydıyla bir hayır işine tahsis edilmesi amacıyla kurulan tüzel kişilik' anlamına gelmektedir. Osmanlı fıkıhında vakıf bir malın mülkiyetinin 'kurbet kastı', yani Allah'a yakın

olma amacıyla alım satımdan yasaklanması ve gelirinin de hayır işleri için kullanılması olarak tanımlanmaktadır (Ömer Hilmi, 1977: 13). Vakfa kutsallık atfedilmesinin nedeni işte bu 'kurbet kasti'dir.

Osmanlı vakıf sistemini incelediğimizde ise kutsallıktan çok, miri toprakların temlik yoluyla özel mülk haline getirilmesi veya çeşitli yollarla elde edilen özel mülkiyetin gerek müsadere ve gerekse miras yoluyla parçalanmaktan korunması amacıyla yaygınlaştırılan bir kurum olduğunu görürüz. İslam Hukukuna göre, hükümdar, toprakların fethinde yararlık gösteren askerler ile devlete hizmeti geçen asker ve memurlara bedelsiz olarak arazi temlik yapabileceği gibi, usulüne uygun olarak para karşılığı temlik de yapabilmektedir. Bu temliklere "temlik-i sahih" denilmektedir (Çalı, 2006: 63). Osmanlı padişahları da, diğer İslam ülkelerindeki hükümdarlar gibi, istedikleri kişiye, istediği zaman birtakım köyleri bütün hakları ve vergileriyle "ebediyet ve serbestiyet" üzere karşılıksız olarak temlik hak ve yetkisine sahipti. Ömer Lütfi Barkan *Vakıflar Dergisi*'nin II. Sayısında yayınlanan "Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler" başlıklı makalesinde Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde vakıflar ve temliklerin fethedilen sınır boylarının korunması için kullanıldığını, bu bölgelerin vakıf veya mülk olarak temlik edilerek ıslah yoluyla tarımsal üretime ve yerleşime açıldığını, bu iskân işlerinde kolonizatör dervişlerin önemli roller üstlendiklerini öne sürmektedir. Barkan'a (1942: 299) göre bu dervişler, "zâhit ve tufeyli" bir zümre olmaktan çok, çalışan ve toprağı açmak için emek harcayan, "yayılmakta olan bir cemiyetin doğurduğu canlı ve müteşebbis yeni tip bir insan" olarak tanımlanmaktadır.

Kuruluş döneminde, fethedilen toprakların başarılı komutanlara ve dervişlere devri ile bir taraftan fetih özendirilmiş ve diğer taraftan fethedilen toprakların iskân ve şenlendirilmesine önemli katkı sunmuşken; on altıncı yüzyıl ortalarından itibaren bu işlevini önemli ölçüde yitirmişti. Koçi Bey Risalesinde haksız temlikler ve bununla kurulan vakıfların gayri ahlakiliği vurgulanır (2011: 90). On sekizinci yüzyılda kurulan vakıfları inceleyen Bahaeddin Yediyıldız da mirî toprakların temlikleriyle kurulan vakıfların yüzde 75'inin, küçük bir hayır şartı içeren yarı aile vakfı niteliğinde olduğunu saptamış ve vakıflaşmanın 'kutsallaştırma' görünümünü altında, mirî arazinin mülkleştirilmesinin bir aracı haline geldiğini saptamıştır (2003: 198). Nitekim müsadere ile ilgili incelemelerde de mülk sahiplerinin vakıf kurma yoluyla varlıklarının en önemli kısmını müsadereye kurtardığı ortaya konulmaktadır (Günay Alkan, 2012; Yüksel, 1992). Hasan Yüksel on yedinci yüzyıl vakıfları ile ilgili çalışmasında, vakıf kurucularının devlete ait mülk ve gelirleri vakfetmeleri nedeniyle tedirgin ve güvensiz olduklarını, bundan dolayı kendilerine ve padişaha dua edilmesi için duahan görevlendirdiklerini belirtmektedir (1990: 122).

Osmanlı Devleti'nde yaygınlaşan vakıf kurumu modernleşme süreci ile birlikte çözülmeye başlamış, Cumhuriyet döneminde de uzun yıllar çözülme ve sönümlenme süreci devam etmiştir (Çelikkın, 2019). Ancak, yirminci yüzyılın sonlarından itibaren vakıf sisteminde yeniden bir canlanma gözlemlenmektedir. Bu makalede önce vakıf sisteminin sönümlenme sürecine kısaca değinilecek, sonra vakıf sisteminin nasıl ve hangi süreçle canlandığı ele alınacak ve kurumun yükselmesinin nedenlerine değinilecektir.

Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Vakıf Sisteminin Sönümlenme Süreci

Bazı araştırmacılar Osmanlı Devleti topraklarının üçte birinin vakıf mülkiyeti olduğunu öne sürmektedir. Toprağa dayalı tarım ve hayvancılık yanında han, hamam, kervansaray işletmeciliği, sabun ve zeytinyağı üretimi gibi dönemin önemli ticaret ve sanayi işlerinde de vakıf işletmelerinin önemli bir payı bulunmaktaydı (Yediyıldız, 2003). Bu çapta işletmeleri bulunan vakıflara çeşitli nedenlerle mütevellî atanamaması durumunda vakıf mazbutaya alınır ve yönetimi/nezareti ulema veya yönetici sınıfın diğer üyelerine verilir. II. Mahmut'un Evkafı Hümayun Nezareti'ni kurmasıyla birlikte, hem padişah ailesinden gelen vakıflar hem de önceki yıllarda yönetim/gözetim yetkisi farklı yönetici gruplarına verilen vakıflar zamanla bu nezaret altında birleşmiştir. Vakıf gelirlerinin merkezileştirilmesi yeni kurulan talimli ordunun finansmanı gibi son derece pragmatik bir amaçla başlamıştı (BOA, HH, 290/17362). Zamanla, Nezaret aracılığıyla merkezileştirilen vakıf gelirlerinin bürokratik reformlar için kullanılması ve ulemayı vakıf gelirlerinden mahrum bırakarak tutuculuğun merkezini zayıflatmasıyla Osmanlı modernleşme sürecine önemli katkı sunmuştur (Çelikkın, 2019).

1839 yılında Tanzimat'ın ilanı ile birlikte vergi ve benzeri gelirlerin muhassıllar eliyle tahsili yönteminin benimsenmesi Evkafı Hümayun Nezareti'ne bağlı vakıf gelirlerinin de muhassıllar aracılığıyla toplanmasına yol açmıştır. Toplanan gelirlerden maliye yönetiminin tahsil masrafı düşürüldükten sonra kalan tutar Evkafı Hümayun Nezareti'ne ödenecektir (Barkan, 1980: 318). Ancak, zamanla hem tahsil harçları yükseltilmiş, hem de maliyenin gereksinimleri nedeniyle Evkaf Nezareti payının ödenmesi sürekli ertelenmiştir. Nitekim bir dönem Evkafı Hümayun Nazırı olarak görev yapan Hammadezade Halil Hamdi Paşa'nın Nezaret'in reformu için hazırladığı raporda, Nezaret tarafından orduya tahsis edilen taşınmazlarla birlikte, çeşitli nezaretlerden olan alacakların listesi de çıkarılmıştır. Buna göre Evkafa en yüksek borcu olan kurum Maliye Nezareti'dir. 1909 yılı itibarıyla Evkaf Nezareti'nin Maliye Nezareti'nden olan alacak tutarı 1.634.432 liraya ulaşmıştır (1327: 71).

1870'lerin ortalarından itibaren "evkafı münderise" denilen vakıf gelirleri, her livada kurulan maarif sandıkları tarafından toplanarak ilkokulların yaygınlaştırılması için kullanılmıştır. Çağın ve koşulların değişmesi sebebiyle kuruluş amaçları ortadan kalkan, söz gelimi kervansaray vakıfları gibi "evkâf-ı münderise" denilen (Devellioğlu, 2010: 850) ve sürekli geliri bulunmasına karşın tahsis edilen amacın kalmaması veya geliri ülke toprakları içindeyken hayır şartı ülke toprakları dışında kaldığından hayır şartı yerine getirilemeyen vakıflar için kullanılan bir terimdir. Bu tür vakıfların gelirleri ile oluşturulan ilk kurum Darüşşafaka'dır (Öztürk, 1994: 23). 1879 tarihli bir padişah fermanı uyarınca gelir getirici mal varlığı bulunmasına karşın fiili hizmeti kalmamış mazbut vakıfların gelirleri vakıf müdürlükleri bütçesine kaydedilmeyerek vakıf gayrimenkulünün bulunduğu yerdeki eğitimin düzenlenmesi için kullanılmıştır. Bu uygulama ile ilgili ayrıca 1882 yılında Evkaf-ı Münderise Talimatı (1320) hazırlanmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde hemen hemen her livanın yer aldığı sekiz yüzün üzerinde evkafı münderise belgesi bulunmaktadır.

Tanzimat Dönemi'nde vakıf sisteminin önemsizleştiğini ve önemli bir çözüme yaşandığı görülmektedir. Bunun nedeni bir taraftan vakıfların kaynakları bürokratik modernleşme için kullanılırken; diğer taraftan müsaderenin kaldırılarak mülkiyet güvencesinin getirilmesi nedeniyle vakıf kurma gereksiniminin ortadan kalkmasıdır.

İlhan Tekeli'nin 'utangaç' dediği Osmanlı modernleşmesi çerçevesinde başlayan vakıf sistemindeki çözüme 'radikal' modernleşme (2014: 6) süreci olarak değerlendirilen Cumhuriyet Dönemi'nde devam etmiştir. Devrim yasalarının kabul edildiği 3 Mart 1924 tarihinde Şeriye ve Evkaf Vekaleti ilga edilmiş, yerine Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Böylece vakıf işlemlerinin yönetimi bakanlık düzeyinden başbakanlığa bağlı bir genel müdürlük seviyesine indirilmiştir. Aynı tarihte kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile vakıflara ait mektep ve medreseler Maarif Bakanlığına devredilmiştir. Daha önce vakıflar tarafından yerine getirilen kamu hizmetleri ise 1930'lu yıllar boyunca bakanlıkların çeşitli birimlerine dağıtılmış, vakıf varlıkları da yükümlülüğü üstlenen bakanlık ve kamu kuruluşlarına devredilmiştir (Öztürk, 1995: 379-440).

Tekke ve zaviyelerin 1925 tarihli bir Yasa ile kapatılması vakıf sisteminin tasfiye edilmesinde önemli aşamalardan diğeridir. Yasa uygulaması kapsamında hemen hemen tamamı vakıf olarak örgütlenmiş tekke, zaviye ve türbelerin gelir kaynakları başka kamu kurumlara devredilmiş, böylece bir vakıf faaliyet alanı daha tasfiye edilmiştir (Öztürk, 1995: 404-432).

Cumhuriyet Dönemi'ndeki en önemli laikleşme ve modernlik hamlelerinden biri olan Türk Medeni Kanunu 'vakıf' benzeri kuruluşlar için 'tesis' adını uygun görmüş ve özellikle aile vakfı kurulmasını yasaklamıştır. Nisan 1926 tarihli Kanun'un 73-81. maddeleri 'tesis' kuruluş ve denetimine ilişkin düzenlemeleri içermiştir. Medeni Kanun eski vakıfların yönetimine ilişkin konuların daha sonra ayrı bir kanunla düzenlenmesini öngörmüştür. Bu çerçevede yapılan düzenleme 1935 tarihli 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'dur ki Osmanlı Devleti Dönemi'nden kalan 'mazbut' vakıfları tek tüzel kişilikte toplamış ve vakıflar meclisinin yönetimine bırakmıştır. Bu dönemde de mazbut vakıflara ait taşınmaz ve gelirler kamu ihtiyaçları için kullanılmaya devam edilmiş veya vakıf taşınmazlar cüzi bedellerle mutasarrıflarına devredilmiştir. Çünkü Kanun'un 12. Maddesi, mevkileri ve temin ettikleri menfaatler itibarıyla elde tutulması gerekli görülmeyen vakıf taşınmazların Vakıflar İdare Meclisi kararıyla satışını mümkün kılmıştı. Nazif Öztürk, 1920-1949 dönemini Birinci Programlı Satış Dönemi ve 1960-1970 dönemini de İkinci Programlı Satış Dönemi olarak tanımlamaktadır (1995: 435-446).

1935 tarihli Vakıflar Kanunu aileden yöneticisi bulunan 'mülhak' vakıflar ile Lozan Antlaşması ile topluluk hakları tanınan Yahudi, Rum ve Ermeni cemaatlerine ait vakıfları ilgililerin yönetimi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün izin ve denetimine tabi kılmıştır. Cemaat vakıfları mülhak vakıf statüsünde oldukları için cemaati kalmaması halinde mazbutaya alınması öngörülmüştür. 1936 yılında verilen beyannameler 'vakfiye' olarak kabul edilmiş ve bu vakıfların beyanname dışında mal varlığı edinmeleri ve yeni vakıf kurulması engellenmiştir. 1935 Yasasıyla vakıfların her türlü işleminin sıkı bir denetim ve onay sürecine tabi tutulması vakıf sisteminin genişlemesini önlemiştir.

Cumhuriyet Dönemi vakıf varlık ve taşınmazlarının tasfiyesine neden olan diğer uygulamalar Köy Kanunu ile vakıf mallarının köy ihtiyar heyetine devredilmesi, vakıf çiftlikler ve ormanların göçmen nüfusa tahsis edilmesi, 1945 tarihli Çiftçiyi Topraklandırma Yasası çerçevesinde vakıf arazilerinin bir kısmının topraksız köylülere dağıtılması olarak sayılabilir (Öztürk, 1995: 432-436).

Demokrat Parti iktidarı döneminde çözülme sürecinin aksine, vakıf sisteminin canlandırılması için bir girişimde bulunulmuştur. Aslı vakıf olan tarihi ve mimari değere sahip eski eserlerin Vakıflar Genel Müdürlüğüne devri için 1957 yılında 7044 sayılı Yasa çıkarılmıştır. Bu Yasa çerçevesinde büyük çapta bir işlem yapılmadan 27 Mayıs 1960 ihtilaliyle Demokrat Parti iktidarı devrilmiştir.

Vakıf Sistemi Nasıl Canlandı?

Demokrat Parti iktidarının vakıf taşınmazlarının Vakıflar Genel Müdürlüğüne iadesine ilişkin girişimi önemli bir sonuç vermese de 1960'lı yılların ortalarından

İtibaren vakıf sisteminin canlandırılmasına tanık olunmuş, asıl dönüşüm ise 12 Eylül 1980 Darbesinden sonra gerçekleşmiştir. Girişimlerden ilki 1967 tarihli Türk Medeni Kanunu'nda değişiklik yapılmasına dair 903 sayılı yasadır. Bu Yasa ile 1926 tarihli Medeni Kanun'da benimsenen 'tesis' terimi yerini 'vakıf' terimine bırakmıştır. Vakıf sisteminde günümüze dek gelen önemli değişiklikler aşağıda bir kaç başlık altında anlatılmıştır.

Beşinci Beş Yıllık Plan ile Vakıfların Teşviki ve Vakıf Şurası

Vakıf sisteminin 'devlet eliyle canlandırıldığı' 1984 yılında TBMM'de onaylanan Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında açıkça görülmektedir. Daha önceki kalkınma planlarında vakıflara ilişkin herhangi bir açıklama bulunmamasına karşın Beşinci Beş Yıllık Planının 834. madde 'milli müesseseler olarak' vakıfların teşvik edilmesini öngörmektedir. İzleyen 835 ila 838. maddelerinde ise vakıfların geliştirilmesine ilişkin gerekli düzenlemelerin yapılacağı, vergi muafiyeti sağlanacağı, vakıf emlakine yapılan müdahalelerin önleneyeceği ve yurt içinde ve yurt dışındaki vakıflara ait eski eserlerin korunması ve yaşatılması için gerekli tedbirlerin alınacağı hükümleri yer almaktadır (DPT, 1983: 173).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planındaki bu hedef uyarınca Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından çalışma başlatılmış ve 1985 yılında *I. Vakıf Şûrası* düzenlenmiştir. Şûraya sunulan tebliğler 1986 yılında kitaplaştırılmıştır (VGM, 1986). *I. Vakıf Şûrası*'nda, Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin uzantısı olan Vakıflar Genel Müdürlüğünün merkezi denetimden ve kamu ihale yasası kapsamında çıkarılması ve vakıf sisteminin yaygınlaştırılması önerilmiştir. Öyle ki vakıf sisteminde yapılması gerekenler fıkıh yasaları çerçevesinde tartışılmış ve buna katılımcılardan yalnız Prof. Dr. Bedri Gürsoy itiraz etmiştir. Gürsoy "ahkam-ı evkaf gibi fıkıhın bir parçası olan eserler artık tarihte yerini almıştır. Bugün ne yaparsak mevcut mevzuatın hükümleri içinde yapacağız" demektedir (1986: 65).

Devlet tarafından yapılan teşvikle 1980'lerin ortalarından itibaren Türkiye'de vakıf sayılarında ve faaliyetlerinde önemli bir artış olmuştur. Bu artışın bir yönü kamu kaynaklarıyla kurulan sosyal yardımlaşma vakıfları ve diğer yönü çeşitli dinsel cemaatlerin vakıflaşma sürecidir.

1986 tarihli yasayla kurulmaya başlanan sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları başlı başına incelenmeye değer bir konudur. 'Hantal bürokrasi' ve kamu işletmelerinin verimsizliği söylemi ile girişilen özelleştirmenin yaratacağı işsizlik ve yoksulluğun bu vakıflar aracılığıyla yönetilmesi ve sürdürülebilirliği öngörülmüştür. Sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları, kamu kaynaklarını kullanmasına ve başkanlığını mülki idare amirleri olan kaymakam ve valiler

yapmasına karşın kamu örgütlenmesi modelinin dışında kurgulanmıştır. Yönetim kurulu üyesinden ikisi yörenin ileri gelenlerinden seçilmekte ve herhangi bir maddi katkı sunmayan bu kişilerin kamu kaynaklarının dağıtımında etkili olmaları sağlanmaktadır. Bu yolla kamu desteği tüm yurttaşlar için eşit olarak kullanılan bir hak olmaktan çıkarılmış; kamu kaynakları merkezi denetimin dışında bırakılarak yürütmenin taşra örgütleri ile eşrafın birlikte yönettiği sosyal yardımlaşma vakıfları aracılığıyla dağıtılmaya başlanmıştır.

Sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları dışında da vakıflaşma teşvik edilmiş ve Osmanlı Dönemi'nde padişahın miri araziye temlik yoluyla kurulan irsadi/tahsis kabilinden vakıflara benzer şekilde, kamu gelirleri ve taşınmazları yönetime yakın vakıflara tahsis edilmiştir. Amaç kamu hizmetlerinin bir kısmının vakıflar ve dernekler tarafından üstlenilmesi ve zaman içerisinde piyasalaştırılmasıdır. Bu süreç 28 Şubat 1997 tarihli Milli Güvenlik Kurulu kararlarıyla geriletilmeye çalışılmış ve vakıflar üzerinde yoğun bir denetime girilmişse de, 2000'li yıllardan itibaren vakıfların yükselişi hız kazanmıştır.

Yeni Vakıflar Kanunu'nun Kabulü

Vakıf sistemini güçlendirmeyi amaçlayan 2006 tarihli Vakıflar Kanunu Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından veto edilmiştir. Vetonun iki temel gerekçesi vardır (HyeTert, 2006). Birinci gerekçe, Türk Devrimi Şer'i hukuk düzenine dayanan eski vakıfların tasfiyesi yaklaşımına sahipken ve bu nedenle sıkı bir denetim ve izin sistemi öngörmüşken, yeni yasa tamamen serbest bir düzen getirmektedir. Bu da vakıfların yeniden ekonomik güç haline gelmesini sağlayacaktır. İkinci gerekçe, yeni yasanın Lozan Antlaşması'na aykırılığıdır. Antlaşmanın "Ekalliyetlerin Himayesi" başlıklı 37-45. maddeleri gayrimüslimlerin kolektif haklarını mütekabiliyet esasına göre korumaktayken, yeni yasa cemaat vakıflarını 'mülhak' vakıf statüsünden çıkarıp adeta yeni vakfa dönüştürmektedir. Bunun sonucunda bu vakıfların mazbutaya alınması imkânı kaldırıldığı gibi yeni vakıf hakları ile ekonomik ve siyasal güç edinmelerine yol açmaktadır. Yasa vakıf yöneticilerinin ilgili cemaat tarafından seçimini düzenlemektedir Yunanistan'daki Müslüman vakıflarının yönetimini devlet atamaktadır ki bu durum mütekabiliyet ilkesine aykırıdır.

Cumhurbaşkanınca veto edilen bu yasa, hemen hemen aynı maddelerle 2008 yılında kabul edilmiştir. Yasayla, Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulmasından itibaren yönetimi merkezileştirilen, vakıf mevzuatındaki ifadesiyle 'mazbutaya alınan' ve Cumhuriyet Dönemi'nde benimsenen 1935 tarihli Yasayla tek bir tüzel kişilik haline getirilen eski vakıflar yeniden tüzel kişiliklerine kavuşturulmuştur. Yeni yasaya göre eski vakıflara ait her bir gayrimenkul tek tek vakıfları adına

tapuda tescil ettirilecek ve her bir vakfın gelir ve gideri ayrı ayrı kaydedilecektir. Eski yasada vakıfların Genel Müdürlük tarafından denetimi ve birçok işlem için izni gerekiyken yeni yasada, vakıflarda iç denetim ve bildirim esasları getirilmiştir. *1. Vakıf Şûrası*'nda talep edildiği gibi Genel Müdürlüğün birçok işlemi Kamu İhale Yasası kapsamında çıkarılmıştır.

Yasanın 5. maddesi ile yeni vakıfların asgari kuruluş mal varlığının Vakıflar Meclisi tarafından belirlenmesi kuralı getirilmiştir. 28 Şubat sürecinden önce yalnız 500 lira ile vakıf kurulabilirken, bu tarihten sonra vakıf kurulması güçleştirilmiş ve kuruluş mal varlığı vakıf amacının büyüklüğüne göre 200-300 bin liraya yükselmiştir. Vakıflar Meclisi 2008 Yasasının yürürlüğe girdiği yıl kuruluş mal varlığı asgari tutarını 50 bin lira olarak belirlemiş, 2022 yılında bu tutar 90 bin liraya yükseltilmiştir. Yasanın 12-16. maddeleri ile mazbut ve mülhak vakıfların mal edinmeleri ve üzerlerinde her türlü işlem yapma hakkı tanınmış; 20. madde ile mazbut vakıflara ait taşınmazların genel müdür yetkiyle 20 yıla ve vakıflar meclisi yetkiyle 49 yıla dek kiralanması imkânı getirilmiş; 25. maddeyle vakıfların yurt dışından yardım almaları, uluslararası işbirliği yapmaları ve üst kuruluşlara üye olmalarının önü açılmış; 26. maddeyle şirket kurma ve kurulmuş olanlara iştirak serbestliği getirilmiştir. Bu hükümlerle vakıfların yeniden güçlü birer ekonomik örgütlenme haline gelmesi sağlanmıştır.

Mazbut vakıfların canlandırılması 30-31. maddeler ile geçici 7. madde çerçevesinde sağlanmıştır. 30. madde “vakıf yoluyla meydana gelip de her ne suretle olursa olsun hazine, belediye, özel idarelerin veya köy tüzel kişiliğinin mülkiyetine geçmiş vakıf kültür varlıkları mazbut vakfına devrolunur.” hükmü ile mazbut vakıfların eski mal varlıklarının iadesine olanak sağlanmıştır. Takip eden “mazbut vakıfların her birinin gelir ve giderleri ayrı ayrı takip edilir” hükmüyle tek tüzel kişilik haline getirilerek tasfiyesi beklenen mazbut vakıfların her birinin yeniden canlandırılması hedeflenmiş; geçici 7. maddeyle cemaat vakıflarının 1936 beyannamelerinde yer almayan taşınmazlar ile, kişiler adına alınarak vakıflara vasiyet edildiği halde, önceki yasa nedeniyle adlarına kaydedilemeyen taşınmazların tapuya vakfı adına tescili sağlanarak, ekonomik ve siyasal olarak güçlenmesinin yolu açılmıştır. Aşağıda 2008 Yasasının 14 yıllık sonuçları kısaca değerlendirilmiştir.

i) Vakıf Sayılarındaki Artış

2007 yılsonu itibarıyla 44 bin civarında mazbut vakıf, 161 cemaat vakfı ve 4.454 yeni vakıf mevcutken (VGM, 2007), Vakıflar Genel Müdürlüğünün 2021 yılı faaliyet raporuna göre mazbut vakıf sayısı 59 bine, yeni vakıf sayısı 5.556'ya ve cemaat vakıf sayısı 167'ye yükselmiştir (VGM, 2021). Mazbut vakıf sayısındaki artışın, Osmanlı Dönemi'ne ait vakıf senetlerinin gözden geçirilerek, tespit

edilebilen taşınmazların ilgili kamu kurumundan alınıp vakfına iade edilmesi ve böylece o vakfın canlandırılmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet'in 50. Yılında Vakıflar adlı broşüre (VGM, 1973) göre cemaat vakfı sayısı 1973'te 142 iken bu sayı 2008 yılında 161'e ve 2021 yılında 167'ye yükselmiştir (VGM, 2008, 2021). Oysa Lozan Antlaşması'na göre topluluk hakkı tanınan gayrimüslimlerden Ermeni, Rum ve Yahudilerin 1936 yılında beyanname verdikleri, diğer azınlıkların beyanname vermedikleri dikkate alındığında, zaman içerisinde cemaat vakfı sayısının mazbutaya alınarak azalması beklenirdi. Cemaat vakfı listesine bakıldığında 1973 yılında olmayan ancak 2008 yılı itibarıyla mevcut olduğu kabul edilen 19 vakfın Bulgar Eksharlığı ve Süryanilere ait olduğu görülmektedir. Bu vakıfların 1936 beyannamesi bulunmamasına karşın 1982-1984 yıllarında Bakanlar Kurulu kararı ile vakıf statüleri tanınmıştır. 2020 yılında eklenmiş görülen 6 yeni cemaat vakfı ise 2017 yılında Vakıflar Kanunu'ndaki değişiklik ile Mardin ve yöresindeki taşınmazların kaydı ile tanınan Süryani vakıflarıdır. 1973 yılından sonra cemaat vakfı olarak tanınan toplam 25 vakıf Lozan Antlaşması'nda azınlık hakları kabul edilen dinsel toplulukların dışındadır.

ii) Eski Vakıflar ve Cemaat Vakıflarına Ait Taşınmazların İadesi

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Mart 2021 tarihli açıklamasına göre 28. ve 30. maddeler uyarınca 1.014 taşınmaz kamu kurum ve kuruluşlarından alınarak mazbut vakfına iade edilmiştir; Galata Kulesi, Selimiye Kışlası, Adile Sultan Sarayı, Pera Palas Otel, Vefa Lisesi, Şişli Etfal Hastanesi, Sait Halim Paşa Yalısı gibi birçok önemli yapı ve taşınmaz vakfına iade gerekçesiyle ilgili kamu kurumlarından alınarak Vakıflar Genel Müdürlüğü nezdindeki mazbut vakfın mülkiyetine geçirilmiştir (T24, 2021). Bu iadeler yalnız Cumhuriyet Dönemi'nde vakıflardan alınan taşınmazları değil, Osmanlı Devleti döneminde başka amaçlara tahsis edilen taşınmazları da içermiştir. Örneğin Gezi Parkı'nın bulunduğu ve vakfına iade edilen yer III. Selim tarafından Nizam-ı Cedit ordusuna tahsis edilmiş bir vakıf arazisidir. Mülkiyetin Vakıflar Genel Müdürlüğüne iadesine ilişkin ilginç bir örnek de Fındıklı/Rize'deki mezarlık ve köy yolunun mahkeme kararıyla Vakıflar Genel Müdürlüğüne devredilmesi ve geçmişe dönük kira bedelinin Fındıklı Belediyesi'nden talep edilmesidir (Cumhuriyet, 2022b). Eski vakıfların canlandırılmasına bir başka örnek de 2015 yılında kurulan Vakıf Katılım Bankası'nın kurucusunun I. Mahmut, II. Mahmut ve Murat Paşa adlı üç mazbut vakıf olmasıdır (Resmî Gazete, 2015: 39) .

2008 Yasasının geçici 11. maddesine dayanarak 1.084 adet taşınmaz cemaat vakıfları adına tescil edilmiş, 21 adet taşınmazın bedeli kamu tarafından cemaat

vakıflarına ödenmiştir. Mazbut ve cemaat vakıflarına ait kuruluş mal varlıklarının ekonomik olarak değerlendirilmesi ve başka varlıklarla değiştirilmesi de yasada yer aldığından örneğin İstanbul'daki birçok taşınmaz kat karşılığı ve yap-işlet yoluyla değerlendirilmiştir. Bu çerçevede azınlıklara ait 'atıl' olduğu belirtilen okul niteliğindeki taşınmazlar gelir getirici mülk haline getirilmiştir.

iii) Eski Vakıf Taşınmazların Vakıflar Genel Müdürlüğüne Yeni Vakıflara Bedelsiz Tahsisi Kiralanması veya Mülkiyetinin Kat Karşılığı Devredilmesi

Vakıflar Genel Müdürlüğü yönettiği mazbut vakıflara ait taşınmazları eskiden beri kiralamaya ve devir işlemleri yapmaya yetkiliydi. Yeni Yasa ile hem kiralama ve bedelsiz devir süreleri uzun vadeli hale getirilmiş, hem de diğer kurum ve belediyelerdeki eski vakıf mülklerin devralınmasıyla tüm işlemlerde olağanüstü bir genişleme sağlanmıştır. 2008 Yasasına göre, mazbut vakıflara iade edilen taşınmazlar vakıflar meclisinin kararıyla, bedelsiz olarak benzeri amaçlı yeni vakıflara tahsis edilebilmekte, kat karşılığı inşaat işlemi ile mülkiyeti devredilebilmekte, yapım onarım işlemleri karşılığında ve vakıf kültür varlıkları restorasyon-onarım işlemleri mukabili uzun vadeli olarak kiraya verilebilmektedir. Vakıflar meclisi kararıyla yeni vakıflara tahsis edilen mazbut vakıf taşınmazları da, bu vakıflar tarafından başka kişi ve kurumlara uzun süreli kiralanabilmektedir. Osmanlı Devleti döneminde olduğu gibi siyasal iktidar çevresince özel mülk gibi kullanılabilen, mazbut vakıf kaynaklarıyla güçlendirilen yeni vakıflar ideolojik merkez olarak faaliyet yürütmekte ve devredilen yurtlar ilköğretim ve yüksek öğrenim gençliğinin yönlendirilmesi işlevini yerine getirmektedir. Milli Eğitim Bakanlığının ilk ve ortaöğretimdeki öğrencileri yönlendirmek üzere vakıflarla yaptığı protokoller yargı tarafından iptal edilmesine karşın işbirliği artarak sürdürülmektedir. Protokolle bu vakıflara hem önemli ölçüde kamu geliri aktarılmakta ve taşınmazlar tahsis edilmekte, hem de öğrencilerin zihinsel olarak biçimlendirilmesi yetkisi verilmektedir. Eğitimci Prof. Esergül Balcı'nın araştırmasına göre, Türkiye'deki 10 bin civarındaki özel okulların 1/3'ü vakıf olarak örgütlenmiş tarikatlarla bağlantılı okullardır ve bu okullarda eğitim gören öğrenciler 210 binin üzerindedir (*Cumhuriyet*, 2019).

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün mülkiyetinde olan taşınmazlardan, bedelsiz tahsis, bakım-onarım ve restorasyon karşılığı uzun vadeli kiralama işlemlerinin 2001-2021 dönemi sayılarına kısaca bakmak gerekirse; Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 2021 yılı faaliyet raporuna göre 1.673 adet hayrat taşınmazın 935'i Diyanet'e, 309'u çeşitli vakıf ve derneklere, 196'sı Milli Eğitim Bakanlığına, 116'sı belediyelere bedelsiz olarak tahsis edilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü internet sitesinde yer alan bilgilere göre 808 adet arsa kat karşılığı inşaat için verilmiş, 6.595 adet konut, bina, villa ve dükkân yaptırılarak mülkiyeti devredilmiştir

(VGM, 2022). Restorasyon ve onarım karşılığı 392 adet taşınmaz genellikle 49 yıla kadar ve uzun vadeli olmak üzere 110'u ticari tesis, 118'i sosyo-kültürel amaçlı (yurt vb.) ve 83'ü konut olarak kullanılmak üzere uzun vadeli kiraya verilmiştir (VGM, 2022). Yine uzun vadeli olarak 484 taşınmazın, 177'si ticari, 75'i turistik, 75'i yurt ve 45'i eğitim ve kalanı dini, sosyal, sağlık vb. diğer çeşitli amaçlarla kullanılmak üzere yapım ve onarım karşılığı kiraya verilmiştir (VGM, 2022). Tüm kural dışılaştırılmalara karşın, yapılan bu işlemlerde önemli ölçüde mevzuata aykırılık olduğu Sayıştay raporlarıyla tespit edilmiştir. Sayıştay'ın 2021 yılı Vakıflar Genel Müdürlüğü Raporuna göre birçok tahsisli taşınmaz kayıtlarda izlenmemekte; alacaklar silinmekte ve kayıtlara alınmamakta, tahsil edilemeyen kiralara için herhangi bir işlem yapılmamakta; onarım ve restorasyon karşılığı tahsis edilen taşınmazlar onarılmamakta veya restore edilmemekte; tahsis edilen taşınmazlar ilgili kurum tarafından amacına uygun kullanılmayarak başka kurumlara kullandırılmakta; kira ve tahsis bedelleri sözleşmeye uygun olarak artırılmamakta; kira süresi dolan taşınmazlar ihale yapılmadan aynı kişiye kiralanmakta; ihale usulüyle yapılması gereken kiralama işlemleri pazarlık usulüyle yapılmaktadır. Sayıştay raporunda verilen örneklere göre belediyelere tahsis edilmiş görünen bazı taşınmazlar, bu belediyeler tarafından vakıflara kullandırılmış, vakıflara tahsis edilen taşınmazlar ise ticari amaçla kimi şirketlerin tasarruflarına bırakılmıştır (Sayıştay, 2021).

Yerel Yönetimler veya Merkezi Bütçeden Vakıflara Kaynak Aktarılması

Belediyelerin vakıflara kullandığı kaynaklarla ilgili birçok haber yayınlanmaktadır (Birgün, 2019; Sol, 2019; Toker, 2019; Oda Tv, 2022). Örneğin, Üsküdar, Başakşehir, Kocaeli Belediyeleri çeşitli vakıflara taşınmaz tahsis etmiş veya imara aykırı yapıya göz yummuştur (Cumhuriyet, 2022c). Cumhurbaşkanının damadı tarafından kurulan ve özel okul işleten Nun Vakfı'na İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından Beykoz'da 267 dönüm arazi elli yıllığına tahsis edilmiştir (Yeniçağ, 2021). Fatih/İstanbul Belediyesi'ne ait kültür merkezi için tahsis edilen ve belediye binasına elli metre uzaklıktaki yere İHH İnsani Yardım Vakfı tarafından kaçak bina inşa edilmesine karşın ne belediye, ne de merkezi idare herhangi bir işlem yapmamıştır (Yapı, 2007). Bu tür çok sayıda habere rastlanmakla birlikte, tüm belediyelerin aktardığı kaynakların toplamına ilişkin veri elde edilememiştir. Genel bütçeden vakıf ve dernek gibi kâr amacı gütmeyen kuruluşlara aktarılan kaynak ise Sayıştay raporlarında yer almaktadır. Buna göre, 2012 yılında bütçeden bu kuruluşlara 926 milyon 398 bin lira aktarılmışken, 2021 yılında bu sayı 6 milyar 508 milyon 621 bin liraya ulaşmıştır (Sayıştay, 2012; Sayıştay, 2021). Gerçekleşen bütçe rakamlarına göre son 2012-2021 yıllara arasındaki dokuz yılda vakıf ve derneklere toplam 33 milyar 805 milyon 835 bin 306 lira kaynak aktarılmıştır (Sayıştay, 2013; Sayıştay,

2014; Sayıştay, 2015; Sayıştay, 2016; Sayıştay, 2017; Sayıştay, 2018; Sayıştay, 2019; Sayıştay, 2020). Sayıştay raporlarında 2015 yılında merkezi bütçeden kâr amacı gütmeyen kuruluşlara aktarılan rakama ulaşılamamıştır. Bu yıl da önceki yıl tutarı olan 2 milyar 500 milyon lira civarında bir aktarım yapıldığı düşünülürse, son on yılda yalnız merkezi bütçeden, toplam 36 milyar 300 milyon liranın üzerinde bir kaynak bu kuruluşlara aktarılmıştır. Devlet tarafından el konulan şirketleri yöneten Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu gibi, Kızılay gibi diğer kamu kaynağı kullanan kurumlar tarafından aktarılan kaynaklar buna dahil değildir (Cumhuriyet, 2022a).

Vergi Muafiyeti Tanınan-Kamuya Yararlı Kurum Statüsü Verilen Vakıflar ve Nitelikleri

Vakıflara kaynak aktarmanın bir yolu da 'vergi muafiyeti' tanınması ve 'kamu yararına çalışan vakıf' kararı verilmesidir. Parlamenter sistem döneminde bakanlar kurulu kararıyla verilen bu ayrıcalıklar, yeni dönemde cumhurbaşkanının yetkisindedir. Vergi muafiyeti tanınması, o vakıf veya derneğe yapılacak bağışların hazineye ödenecek vergi yerine geçmesi ve ödenecek vergi miktarından düşürülmesidir. Dolayısıyla bu vakıflara yapılan bağışlar, Hazine hesaplarına dahil olmadan vakfa aktarılmış vergi anlamına gelmektedir. Kamu yararına çalışan vakıf olarak kabul edilmesi ise sıkı bir izin/denetim sistemine tabi olan yardım toplama işleminin bu izinlerden muaf olması anlamına gelmektedir. 2000'li yıllardan itibaren bu statülerin verildiği vakıfların genellikle gençliğin eğitimi ve dinsel alanlarda faaliyet gösteren vakıflar olduğunu görüyoruz.

2022 yıl sonu itibarıyla 37 kuruluşa kamu yararına çalışan dernek/vakıf statüsü verilmiştir ve bunun 21'i vakıf örgütlenmesidir (SGİG, 2022). Bu dernek/vakıfların bir kısmı Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı, Kızılay, LÖSEV, TEMA gibi dernek ve vakıflardır; bunlara kamuya yararlı dernek/vakıf statüleri 2000 yılı öncesinde verilmiştir. 2000'li yıllardan itibaren kamuya yararlı vakıf statüsü verilenlerin ise iktidar yakınlarıncı kurulan vakıflar ile dinsel yönelimli ve hatta doğrudan bir tarikata ait vakıflar olduğu görülmektedir. Birkaçını saymak gerekirse; Türkiye Diyanet Vakfı, İHH İnsani Yardım Vakfı, Türkiye Maarif Vakfı, Türkiye Gençlik ve Eğitime Hizmet Vakfı (TÜRGEV), Türkiye Gençlik Vakfı (TÜGVA), Aziz Mahmud Hüdayi Vakfı, İhlas Vakfı, Hayrat Vakfı, Ensar Vakfı. Sayılan bu vakıflar kamu yararına vakıf statüsünü kazanmakla herhangi bir izin almaksızın yardım toplama hakkını kazanmıştır. Belirtilen nedenlerle sitelerinde, izinsiz yardım toplama hakkı özellikle belirtilmekte ve bağış için hesap numaraları verilmektedir.

2022 yılsonu itibariyle 312 dernek/vakfa vergi muafiyeti tanınmıştır (GiB, 2022). Bunların zaman içerisindeki dağılımı da vakıflaşmanın teşviki konusunda fikir vermektedir. Medeni Kanun'da değişiklik yapılarak 'vakıf' adıyla örgütlenmenin serbest hale getirildiği 1967 yılından sonra vergi muafiyeti kararları da verilmeye başlanmıştır. İlk vergi muafiyeti tanınan vakıf 1968 yılında Hacettepe Tıp Merkezi Vakfı'dır. 1980 yılına kadar vergi muafiyeti tanınan vakıf sayısı yalnız 38'dir. 1980-2000 yılları arasında yaygın vakıflaşmaya paralel olarak vergi muafiyeti sayısı da artmıştır. Bu dönemde vergi muafiyeti tanınan vakıf sayısı 134'tür. 2000-2022 yılları arasında vergi muafiyeti tanınan vakıf sayısı 140'dır. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesinden sonra cumhurbaşkanı kararıyla 52 vakfa vergi muafiyeti tanınmıştır. Yukarıda kamu yararına çalışan vakıf statüsü verildiğini belirttiğimiz vakıfların tamamı aynı zamanda vergi muafiyeti tanınan vakıf statüsündedir. Vergi muafiyeti tanınan diğer birkaç vakfı saymak gerekirse; İsmailağa Camii İlim ve Hizmet Vakfı, Enderun Vakfı, Okmeydanı Spor ve Eğitim (Okçular) Vakfı, Nun Eğitim ve Kültür Vakfı, Dar-ül Eytam Vakfı, Suffa Vakfı, Mahmud Esad Coşan Eğitim Kültür ve Dostluk Vakfı, Fatih Kültür ve Eğitim Vakfı.

Kamu yararına çalışan kurum statüsü verilen ve vergi muafiyeti tanınan ve dolayısıyla devlet desteği ile önemli güce ulaşan yukarıdaki vakıflar kimler tarafından kurulmuştur, ne tür faaliyet yürütmektedir ve tarikat bağlantıları var mıdır?

- Türkiye Diyanet Vakfı 1978 yılında kurulmuş ve 2005 yılında kamuya yararlı vakıf statüsü ile vergi muafiyeti elde etmiştir. Çeşitli yardımlar dışında yurt içinde ve yurt dışında yayınevi faaliyeti, burs, eğitim kurumu, yurt işletmeciliği yapmaktadır. Afrika başta olmak üzere 81 ülkede cami yapmıştır; kuran kursu, seminerler, paneller vb. düzenlemektedir. Türkiye'de 29 il ve 4 ilçede toplam 52 yurt ve 48 öğrenci evi işletmektedir (*tdv.org*).
- İHH-İnsani Yardım Vakfı 1995 yılında kurulmuş, 2011 yılında vergi muafiyeti ve 2013 yılında kamuya yararlı vakıf statüsü tanınmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Türkiye Büyük Millet Meclisince çok sayıda ödülle layık görülmüştür. Fatih Belediyesine ait kültür merkezi alanına ruhsatsız bina inşa etmiştir. Asya, Afrika, Balkanlar, Uzakdoğu olmak üzere 123 ülkede faaliyet yürütmektedir (*ihh.org.tr*). Gazze'ye yardım için hareket eden Mavi Marmara gemisinin de sahibi olan vakıf için "radikal islamcıların yer aldığı ve şeffaflık sorunu olan" bir vakıf ifadesi kullanılmıştır (*NTV Haber*, 2010).
- Aziz Mahmut Hüdayi Vakfı 1986 yılında Çamlıca/İstanbul'da kurulmuş,

2011 yılında vergi muafiyeti ve 2013 yılında kamuya yararlı vakıf statüsü verilmiştir. Nakşibendi tarikatının bir kolu olan Erenköy cemaatine aittir. Balkanlar, Kafkaslar, Orta Asya ve Afrika'da 30'u aşkın ülkede faaliyet göstermektedir. 56'sı öğrenci yurdu olmak üzere İlahiyat fakülteleri, yüksek okullar, imam hatip liseleri, öğrenci yurtları olmak üzere 200 civarında eğitim kurumu ile ilişkisi bulunmaktadır (*hodayivakfi.org*).

- İhlas Vakfı 1975 yılında kurulmuş ve 2016 yılında vergi muafiyeti ile kamuya yararlı vakıf statüsü elde etmiştir. Yine bir nakşibendi kolu olan Işıklılar cemaatine aittir. Yurt içinde ve yurt dışında çok sayıda öğrenci yurdu işletmektedir. Ayrıca yayınevi, Kuran kursu, Osmanlıca, Arapça, Farsça kursları düzenlemektedir. Türkiye dışında Orta Asya ve Afrika'da da faaliyet yürütmektedir. Afganistan'da 131 külliye, Afrika'da 7 yetimhane, 18 cami ve 16 medrese açmıştır (*ihlasvakfi.org*).
- Ensar Vakfı 1979 yılında kurulmuş ve 2012 yılında kamuya yararlı vakıf statüsü verilmiştir. Nakşibendi tarikatının Erenköy cemaatine aittir. Vakfın 34 şubesi var. Milli Eğitim Bakanlığı ile yaptığı "değerler eğitimi" protokolleri ile biliniyor. Vakıf 61 öğrenci yurdu işletmekte, özellikle imam hatip liselilere burs vermektedir. Yayınevi işletmekte, Arapça dil eğitimi vermektedir. TÜRGEV ile birlikte ABD ve İngiltere'de faaliyet gösteren Türken Vakfı'nın kurucusudur (*ensar.org*).
- Hayrat Vakfı 1974 yılında Sadi Nursi'nin öğrencisi tarafından kurulmuş, dolayısıyla Nur cemaatine aittir. 2016 yılında kamu yararına çalışan vakıf stütüsü kazanmıştır. Yurt içi ve yurt dışında eğitim programları ile risalei nur, Kuran kursları, Osmanlıca kursu vb. düzenlemektedir. Yurt işletmektedir. Osmanlıca ve Kuran eğitimi için 2014 yılında Milli Eğitim Bakanlığı ile protokol yapmıştır. Yeni anayasa, Diyanet İşleri Başkanlığının yeniden düzenlenmesi ve Kürt sorunu raporu gibi raporlar düzenlemiştir. Ayrıca İslam Dünyası Sivil Toplum Kuruluşları Birliği'nin de kurucusudur (*hayratvakfi.org*).
- Mahmut Esad Coşan Eğitim Kültür ve Dostluk Vakfı 2005 yılında kurulmuştur. Nakşibendi tarikatının İskenderpaşa koluna aittir. Vakfa 2014 yılında vergi muafiyeti tanınmıştır (*mec.foundation*). Tarikatın serüveni Vakfa adını veren Mahmut Esad Coşan 1958 yılında İskenderpaşa Camisi'ne imam atanmasıyla başlamış ve tarikat-ticaret-siyaset geleneğinin öncüsü olmuştur (*Sol*, 2022).
- Nakşibendiliğin en yaygın ve etkili kolu İsmailağa cemaati birçok dernek ile vakıf olarak örgütlenmiştir. İsmailağa Camii İlim ve Hizmet Vakfı'na 2015 yılında hem vergi muafiyeti hem de kamuya yararlı vakıf statüsü verilmiştir. Vakıf Marifet Derneği adlı kuruluşla birlikte çok sayıda

yurt işletmektedir. İstanbul Beykoz'da kaçak olarak yapılan binaları "külliye" olarak adlandırmakta ve "Alim fabrikası ehl-i sünnetin bab-ı alisi" olarak tanıtmaktadır. "Tekamül" ve "ihtisas" medreseleri olarak adlandırdığı eğitim çalışmaları yanında aşevi ve yurt da inşa edilmiştir (*ismailagakulliyesi.com*). Eylül 2019'da törenle açılan bu yapılar imar değişikliği ile sonradan yasal hale getirilmiştir (Sözcü, 2022).

- Darü'l Eytâm Vakfı 2012 yılında Kısıklı/Üsküdar'da, öksüz, yetim ve koruma gerektiren çocukların temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuştur. Çamlica Selami Ali Kız Kuran Kursu yanında hafızlığa hazırlık, hafızlık ve Arapça dersleri verilmektedir. Vakfın Hatay'ın Kırıkhan ve Yayladağ ilçelerinde de Kur'an kursları var. Kamu yararı statüsü ve vergi muafiyeti 2019 yılında verilmiştir (*daruleytam.com*).
- Nurculuk faaliyetinin bir uzantısı olarak kurulan Suffa Vakfı'nın sitesinde tebliğ misyonu "dava ve din, nasihat üzere durur" mottosuyla ifade edilmektedir. Seminer, konferans, panel, sohbet, lise eğitimi, hafızlık eğitimi, islami ilimler eğitimi ve Kur'an kursları düzenlemenin yanında yurt faaliyetleri de bulunmaktadır. Vakıfla birlikte hareket eden çok sayıda derneği "konfederasyon" adı altında koordine etmektedir. Kuruluş yeri olarak İstanbul Fatih'teki Şehzadebaşı Camii Avlu İçi Şehzade Mehmet Medresesi olarak gösterilmiştir (*suffavakfi.org.tr*).
- Türkiye Maarif Vakfı 2016 yılında el konulan ve uluslararası faaliyeti olan Fethullah Gülen okullarının işletilmesi amacıyla bir yasayla kurulmuştur. Aynı tarihte kamu yararına çalışan vakıf ve vergi muafiyeti tanınmıştır. Vakıf Afrika başta olmak üzere her kıtaya yayılmış 67 ülkede faaliyet göstermekte ve 44 ülkede 360 okul işletmektedir. Milli Eğitim Bakanlığının tekelinde olması gereken devlet adına okul açma yetkisi vakfın sitesinde "Türkiye Cumhuriyeti adına doğrudan eğitim kurumu açma yetkisine sahip tek kuruluş" ifadesiyle vurgulanmaktadır. Gelirleri bütçeden yapılan tahsisler, işletme faaliyetleri ve bağışlardan oluşmaktadır. Okul işletmeciliği dışında çok sayıda ulusal ve uluslararası faaliyet yürütmektedir. 25 Mayıs 2017 tarihli seminerin başlığı "Osmanlı'dan Günümüze Misyonerlik"tir (*turkiyemaarif.org*). Yukarıda belirtilen ve özellikle Afrika ve Orta Asya'da faaliyet gösteren tüm vakıflar, İslam adına misyonerlik hedefiyle çalışmaktadır. Hemen hepsinde Afrikalı çocuklarla ilgili görseller yer almaktadır. Bu faaliyetlerin, aynı zamanda, yeni bir "kavimler göçü" dönemi görünümü veren izinli/izinsiz göçmen işçiliği ile birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.
- Türkiye Gençlik ve Eğitime Hizmet Vakfı (Türgev) 1996 yılında dönemin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın

öncülüğünde kurulmuştur. Vakfa 2011 yılında vergi muafiyeti ve kamuya yararlı kurum statüsü verilmiştir. Mütevelli heyetinde N. Bilal Erdoğan, Serhat Albayrak, Esra Albayrak bulunmaktadır. Başta İstanbul olmak üzere Türkiye'nin birçok ilinde toplam 21 öğrenci yurdu işletmektedir. Kurmuş olduğu İbn-i Haldun Üniversitesi 2017-2018 döneminde faaliyete başlamıştır. Vakfa ait Fatih-Süleymaniye Yerleşkesi, Bakırköy Taş Mektep Yerleşkesi, Başakşehir İbn-i Haldun Üniversitesi Yerleşkesi bulunmaktadır. Ensar Vakfı ile birlikte ABD ve İngiltere'de faaliyet gösteren Türken Foundation'un kurucusudur (*turgev.org*). İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından en çok kaynak aktarılan vakıflardan biri olarak sık sık gazetelere haber olmaktadır.

- Türkiye Gençlik Vakfı (Tügva) 2013 yılında kurulmuş ve aynı tarihte hem vergi muafiyeti hem de kamu yararına çalışan vakıf statüsü verilmiştir. Birlik Vakfı ile birlikte 200'ün üzerinde öğrenci yurdu işletmektedir. Yurt dışı temsilcilikleri bulunmaktadır. Yüksek istişare Kurulunda N. Bilal Erdoğan'ın bulunduğu Vakfın sitesinde mütevelli heyet ve yönetim kurulu üyelerine ilişkin bilgi verilmemektedir (*tugva.org*). Kamuya ait taşınmazların çok düşük bedelle vakfa kiralandığı (T24, 2017) görülmektedir. Söz gelimi İzmir'de 129 yıllık tarihi lisenin Vakfa kiralandığı (*Cumhuriyet*, 2017), İstanbul Büyükdada İskele'de bir biranın 10 yıllığına ve 2.500 lira gibi çok düşük bir bedelle vakfa kiralandığı ve mahkeme kararına rağmen tahliye edilemediği (*haberiskelesi.com*, 2022) anlaşılmaktadır. Hemen hemen tamamen kamu kaynağı ile faaliyet gösteren vakıf Milli Eğitim Bakanlığına bağlı 525 okulda 12.750 öğrenci ile söyleşi düzenlediği (*birgun.net*, 2017), yaz okullarında "tekbirli", "cübbeli" eğitim verildiği (T24, 2017b) gibi çok sayıda haber basında yer almaktadır.
- Nun Eğitim ve Kültür Vakfı 2014 yılında Berat Albayrak ve Serhat Albayrak tarafından kurulmuş ve 2018 yılında vergi muafiyeti tanınmıştır. Vakfa ait web sitesi bulunmamakla birlikte Nun Okulları ve Eğitimde Bir Adım Ötesi adlı siteler Vakıfla ilişkilidir. Her iki sitede de kurucularla ilgili bilgi yer almamaktadır. Beykoz Riva'da kamuya ait arazinin 50 yıllık tahsisi ile yerleşke inşa edilmiştir (*nunokullari.com*; *egitimdebiradimotesi.com*).

Vakıf Sistemi Neden Canlandı?

19. ve 20. yüzyıl boyunca vakıf sisteminde daralma/çözülme yaşanmışken 20. yüzyılın sonlarından itibaren yeniden bir canlanma olduğu açıkça görülmektedir. Bunun nedenini, iktisadi olarak neoliberal politikalarda, felsefi ve siyasi olarak ise postmodern yaklaşımlarda aramak gerekir.

Neoliberalizm: İkel Sermaye Birikimi ve Yoksulluk

Kapitalist toplum düzenine yönelik olası tehditlere bir panzehir olarak geliştirilen neoliberalizm 1947 yılında kurulan Mont Pelerin Cemiyeti tarafından geliştirilmiştir. Cemiyetin önde gelen kurucuları Frederich von Hayek, Ludwig von Mises, Milton Friedman ve Karl Popper'dir (Harvey, 2021: 27-28). Önerilen politikaların hayata geçirilmesi 1973 Petrol Krizi ile somutlaşan 'refah devletinin krizi' sonucunda mümkün olmuştur. Birikim rejimlerinin nadiren barışçıl olarak son bulmasını kanıtlarcasına neoliberal birikim rejimi de şiddet yoluyla egemen olmuştur (Harvey, 2021: 198). Neoliberal iktisat politikasını ilk uygulayan ülkeler 1970'lerde askeri darbelerle yönetilen, Pinochet'nin devlet başkanlığındaki Şili ve Suharto'nun başkanlığındaki Endonezya olmuştur (Klein, 2015: 88-96, 64-131).

Neoliberal iktisat politikalarının temel sloganları özelleştirme, deregülasyon/kuralsızlaştırma, devletin küçültülmesi ve özel sektör gibi yönetilmesi ve serbest ekonomidir; özel sektörün verimli ve devletin ise hantal ve verimsiz olduğu, eğitim ve sağlık başta olmak üzere kamu hizmetlerinin özel sektör tarafından daha verimli ve rasyonel yapılabileceği öne sürülür. Bu önerilerin temelinde neoliberal iktisat politikalarının servet ve gelir yaratmaktan çok, bunların yeniden dağıtımına odaklanması yatmaktadır. Yeniden dağıtımın en temel aracı mülksüzleştirme yoluyla ilkel birikimdir ki devlet sahip olduğu şiddet tekeli ve yasallık tanımlarıyla bu süreçte hayati bir rol oynar (Harvey, 2021: 168). Mülksüzleştirme yoluyla ilkel birikim dört temel süreçle gerçekleştirilir: özelleştirme ve metalaştırma, finansallaşma, kriz yönetimi ve manipülasyon ve nihayet devlet eliyle yeniden dağıtım.

Özelleştirme ve metalaştırmayla, bir taraftan devletin kurduğu ve işlettiği iktisadi kuruluşlar özel sektöre devredilirken diğer taraftan kamu hizmetleri tasfiye edilerek piyasalaştırılır. Öyle ki ordu dahi paralı askerlikle bir dereceye kadar özelleştirilmektedir. Finansallaşma ile finans sistemi spekülasyon, yağma, dolandırıcılık ile yeniden dağıtımın ana merkezlerinden biri haline gelir. Kriz yönetimi ve münipülasyon ile dünya sahnesinde kriz yaratımı, yönetimi ve manipülasyonu yoksul sınıftan zenginlere ve yoksul ülkelere zengin ülkelere bilinçli olarak yeniden dağıtımına hizmet eder. IMF ve Dünya Bankası neoliberal politikaların borçlandırma yoluyla uygulanmasında temel kurumlar olmuştur. Neoliberalleşen devlet gelir dağılımı politikalarında birincil aktör haline gelir ve alt sınıflardan üst sınıflara servet transferi için çeşitli yöntemler geliştirir. Konut spekülasyonu, kamulaştırma politikaları, şirketlere vergi indrimi gibi (Harvey, 2021: 168-174). Belirtilen süreçlerin hızla gerçekleştirilebilmesi için denetimsizlik ve kuralsızlığın hâkim olması, bunun için de yürütme erkinin yasama ve yargı erkleri aleyhine güçlendirilmesi gerekmektedir.

Ellen Meiksins Wood'a göre, İngiltere'de gelişen kapitalizm, verimliliğin artırılması yoluyla ekonominin kendi iç mantığı çerçevesinde gelişmesini sağlamış ve bunun sonucunda ekonomik ve siyasal alan ayrıışmıştı (2003). Kapitalizmin doğuş yıllarından farklı olarak, neoliberal dönemde üretimin artırılmasından çok sermaye ve gelirin yeniden dağıtımına odaklanılmakta ve böylece siyaset ve ekonomi özdeşliğinin yeniden sağlandığını görmekteyiz. İlkel sermaye birikim modelinin hayata geçirilmesi için ekonomi ve siyasetin kaynaşması gerektiği gibi yürütmenin de güçlenmesi ve parlamento, yargı ve kamuoyu denetiminden kurtulması gerekmektedir.

Osmanlı-Türk modernleşme sürecine eleştirel yaklaşan ve vakıf sisteminin güçlendirilmesini savunanların argümanları neoliberal iktisat politikaları ile şaşırtıcı bir benzerlik içermektedir. Örneğin vakıf sistemindeki merkezileşmenin vakıf mantığına aykırı olduğu, adem-i merkeziyet ve esneklik ile kaynakların daha verimli kullanılabileceği vurgulanır. Nazif Öztürk, Osmanlı Devleti'nde Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulmadan önce vakıfların yönetim ve denetimini açıklarken, anakronik olarak, vakıfların 'serbest ekonomi' ve 'demokratik usullerle' yönetiminden söz etmektedir (Öztürk, 1995: 13-33):

Kadı huzurunda yapılan murafaalı duruşma sonunda, şer'îye sicillerine yapılan tescilin haricinde, ayrıca bir tescil makamı bulunmadığı için "evkaf-ı lazime-i sahiha"dan birçoğunun varlığından merkezi hükümet çoğu zaman haberdar bile olmuyordu. Bu vakıflar vakıf kurucularının belirlediği esaslar doğrultusunda, *serbest ekonomi kurallarına ve yerinden yönetim esaslarına göre, demokratik usullerle* idare ediliyordu.

Murat Çizakça'ya göre "... Bu kadar çok ve çeşitli sosyal hizmetin vakıf sektörü tarafından finanse edilip, örgütlenip sürdürülebilmesi en azından kısmen, vakıfların adem-i merkezi karar verme yetisi sayesinde mümkün olabilmıştır" (2006: 23). Kamu hizmetlerinin vakıflar yoluyla, adem-i merkeziyet ilkesi çerçevesinde görülmesi önerisi ile 'özel sektör anlayışı', 'demokratik usul' ve 'yerinden yönetim' önerileri neoliberal ekonomi kuram ve uygulamalarıyla, yani küçük devlet anlayışı ile doğrudan ilişkilidir. Türkiye'de de vakıflar ve arkasındaki cemaat/tarikatler 'kâr amacı gütmeyen' birer sivil toplum kuruluşu olarak tanıtılmakta, gerçekte ise holding gibi büyük ekonomik birimler olarak faaliyet sürdürmektedir. Vakıflara ait birçok büyük ölçekli iktisadi işletmeler bulunmaktadır. Özel yüksek öğretim kurumlarının ise vakıf çatısı altında faaliyet gösterme zorunluluğu bulunmaktadır. Kâr amacıyla yürütülen bu faaliyetler eğitimin en ideal örgütlenmesi olarak sunulmaktadır. 2012 yılı Vakıflar Haftası'nda yapılan eğitim sempozyumunda vakıfların eğitim hizmeti için en uygun örgütlenme biçimi olduğu hem âdem-i merkezi yönetim ve hem de

‘devlet ve şahıslara nazaran ideolojik bağlantısının bulunmaması’ gerekçeleriyle ileri sürülebilmektedir (Baltacı, 2012: 27):

Diğer taraftan vakıflar, devlet ve şahıslara nazaran ideolojik bağlantısı bulunmayan kuruluşlar olmaları dolayısıyla tarih içinde eğitim ve öğretimde sınınilabilecek güvenli yerler olagelmıştır. Demek ki vakıflar bu özellikleri sebebiyle de eğitim ve öğretim için tercih edilmişlerdir... Vakıflarımızın bir özelliği de sadece hayri müesseseler olmalarıdır. Onları kuranlar hizmetlerine karşılık sadece Allah’ın rızasını beklerler. Bu sebeple ibadet aşkıyla yapılan eğitim hizmetinde samimiyet ve dürüstlük dışında bir beklentileri olamaz. Bu ise, eğitimin kalitesini yükseltir.

Bir başka yazar da, benzeri şekilde, merkezi karar alma ve denetimin vakıfların doğasına aykırı ve akademik olarak uygunsuzluğunu belirtmektedir (Aydın, 2012: 51):

Mali yönetimleri mütevellileri tarafından gerçekleştirilirken akademik yönden atamalar ilmiye bürokrasisinin mahalli temsilcisi kadılar tarafından teklif ve merkezi organların onayı ile gerçekleşmiştir. Son dönem vakıfların çalışmalarını ve parasal kaynakların kullanımını izlemek üzere ihdas edilen Nâzırlık statüsü, mali yönetim pratiğinde denetimi (vakıfların doğasına aykırı bir şekilde) kurumsallaştırmış (bu merkezi denetimin) daha ileri adımı ise yenileşme hareketleri çerçevesinde ihdas edilen Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin kurulması olmuştur.

Neoliberal politikaların bir yönü ilkel sermaye birikimine dönüş ve devlet eliyle servet ve gelirin yeniden dağıtımı ise diğer yönü yoksulluğun sürdürülebilir olmasıdır. Bunun için yoksulluğun yönetilebilmesi gerekmektedir. Mülksüzleştirme, kamu hizmetlerinin tasfiyesi ve emeğin baskılanması yoluyla yoksullaşan kitlelerin sistemi tehdit etmemesi için sosyal yardımlar zorunlu hale gelmiştir. Türkiye’de neoliberal politikaların başlangıcı 24 Ocak Kararları’dır ki bu kararların uygulanması da 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ile mümkün olmuştur. Kamu iktisadi kuruluşlarının özelleştirilmesi, kamu hizmetlerinin tasfiye edilerek piyasalaştırılması, emeğin baskılanması ve esnek çalışma yasaları ve devletin özel sektör mantığıyla yönetilmesi anlayışı bu tarihlerden itibaren yerleşmeye başlamış ve asıl olarak 2000’li yıllarda hayata geçirilebilmiştir. Yargı eliyle 2000’li yıllara kadar geciktirilen özelleştirmeler 1999 yılında Tahkim Yasası’nın kabulü ve özelleştirmeler için uluslararası yargı yolunun açılmasından sonra hız kazanmıştır. 2000’li yıllarda kamu işletmeleri büyük ölçüde tasfiye edilmiştir. Devlet kamu hizmetlerinden çekilmiş ve bu hizmetler paralı hale getirilmiştir. 1980’li yıllardan itibaren gelir dağılımındaki eşitsizlik hızla artmış ve emeğin milli gelirden aldığı pay sürekli azalmıştır (DİSK, 2022). Emeğin örgütsüzleştirilmesi

ve esnek çalışma yasaları ile emeğin milli gelirden aldığı pay son altı yılda bile yüzde 40,5'ten yüzde 25,4'e düşmüştür (Boratav, 2022). Dolayısıyla yardıma muhtaç olanlar yalnız işsiz kitleler değildir; çalışanlar da emek gücünün yeniden üretimini aynı ve nakdi yardımlarla sağlayabilmektedir. Bu yardımlar yerel yönetimler, kamu kaynağı kullanan sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları ve diğer vakıflar eliyle yapılmaktadır. Yukarıda açıklandığı üzere 2021 yılı itibarıyla faaliyet gösteren vakıfların bin kadarı sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıflarıdır. Vakıflar doğrudan gıda/giyecek/yakacak gibi yardımlar yanında, çocuklu ailelere nakit eğitim yardımı da yapmaktadır. Bu vakıflardan yardım alanların bir kısmı işsiz olmakla birlikte, önemli bir kısmı işi olmasına karşın geliri yetersiz olanlardır. Böylece, işveren tarafından ödenmesi gereken ve işçi ve ailesinin yaşamını sürdürmesi için gerekli olan ücret, kısmen bu vakıflar aracılığıyla bütçeden, yani kamusal kaynaklardan ödenmektedir.

Postmodernlik: Dinselleşme ve Cemaatleşme

Neoliberal iktisat politikalarının uygulanabilmesi için siyasette, bilimde ve felsefede modernite eleştirilerinin yükseldiği görülmektedir. Kapitalizmin birikim krizine çözüm için sunulan ve devletin küçültülmesine dayanan neoliberal ekonomi kuram ve uygulamaları ile kültürel/siyasal postmodernizmin çözüm arayışlarının farklı gibi görünen ancak birbirini tamamlayan yansımaları olmuştur (Uysal Sezer, 1993: 32).

Devletin ekonomik düzenleme ve denetlemesinden rahatsız olan küresel sermaye ile devletin homojenliği empoze edici işlevinden rahatsız olan çokkültürlülük yanlısı hareket insan hakları gibi geniş ve itiraz edilemez veya sivil toplum gibi muğlak ama erdem ima eden bir kavram etrafında kolayca buluşabilirler. (Gülalp, 2018: 141)

Neoliberalizm devletin küçültülmesi politikalarını savunurken yerine sivil toplum örgütlerini koymaktadır ki Harvey bu örgütleri “küresel neoliberalizmin Truva atı” olarak tanımlar. Bu örgütler tabanlarını temsil etmez, kontrol ederler; kendi adına konuşamayanların sesi olduklarını iddia eder ve onların çıkarlarını onlar adına tanımlarlar (2021: 186). Sivil toplum bir özgürlük alanı gibi sunulur. Ancak yardımseverler cemiyeti de sivil toplumdur, özel sektör de, tarikat veya dini cemaat de. Bunların kendi içinde eşitlikçi, demokratik ve katılımcı olduğunu iddia etmek mümkün değildir (Gülalp, 2018: 143). Gülalp neoliberal görüşün sivil toplum kavramını iki açıdan benimsediğini vurgular: Birincisi, doğrudan doğruya devletin refah işlevlerinin özel ellere terk edilmesinin desteklenmesi ve ikincisi ulusal devlete siyasal bakımdan karşı olan çokkültürlülük ya da kimlik hareketleri gibi akımlarla ortak platform bulması (2018: 142). Böylece, devletin küçültülmesi arayışı bazı sağlık, eğitim ve sosyal yardım gibi kamu hizmetlerinin

vakıf, dernek vb. gönüllü/sivil toplum örgütlenmeleri tarafından üstlenilmesi önerisini doğurmuştur.

Modernitenin 'aklı totalleştirdiği' iddiası nedeniyle, yeni dönemde bilimsel meşruluk 'çoğulcu, yerel ve her yerde olabilen' olgularda aranmıştır. Ussallığın reddi ve ulus devlet mantığının belli ölçüde aşınması sonucunda insanın bağlılığı soyut toplum ideali yerine, tarihsel olarak bağlı olduğu topluluğa, yani etnik ve dinsel gruplarla yerel topluluklara karşı olacaktır (Uysal Sezer, 1993: 34). Bunun sonucunda modernleşmenin kamu-özel ayrımında tümüyle özel alana aldığı din yeniden siyasal bir çerçeveye dönüşmüştür (Uysal Sezer, 1993: 39). Dinin, yerel toplulukların, etnisitenin, mikro milliyetçiliklerin kendine yer bulduğu bir felsefe olarak postmodernizm, modernitenin 'radikal eleştirisi', modernitenin reddi ve hatta bir 'karşı modernlik', başka ifadeyle 'premodern esintiler taşıyan' bir anti-modernlik olarak ortaya çıkmaktadır (Şener, 2007: 31-32; Uysal Sezer, 1993: 28; Habermas, 1994: 44). Özellikle 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nden sonra Türkiye'de cemaatleşme/tarikatleşme yaygınlaşmıştır. Cemaat ve tarikat haritası günlük haberlere konu olmaktadır (*Hürriyet*, 2006; *Siyasetcafe*, 2019; *Parlamentohaber*, 2020). Birçok kamu kurumu ile bakanlıkların da çeşitli tarikatlar arasında paylaşıldığı bilinmektedir. Sağlık Bakanlığında Menzilciler, Milli Eğitim Bakanlığında Işıkcılar, Çevre ve Şehircilik Bakanlığında İskenderpaşa, Emniyet Genel Müdürlüğünde Hakyolcular, İçişleri Bakanlığında Nakşiler, orduda Süleymancılar ve yargıda Süleymancılar, Menzilciler ve Hakyolcuların kadrolaştığı görülmektedir (*Gelecekgündem*, 2022).

Margaret Thatcher'in "toplum diye bir şey yok, sadece tek tek insanlar var" sözü, bireycilik, kişisel sorumluluk ve aile değerleri adına tüm toplumsal dayanışma biçimlerinin de dağıtılmasını hedefliyordu (Harvey, 2021: 31). Toplumsal dayanışma yerine bireysel rekabetin öne çıkarılması için önerilen çözüm de dinin canlandırılması ve kimliksel varoluş olmuştur.

Başarıya yönelik bireysel rekabetin yeniden baskın olabilmesi için, sosyal refah devletinin neden olduğu eşitlemeyi frenleyecek yeni normlar nelerdir? Belli, tek çözüm olarak, dinin canlanışını öngörüyor. Geleneklere imanla birleştirilen dinsel iman, bireylere, açıkça belirlenmiş kimlikler ve varoluşsal güvence sağlayacaktır. (Habermas, 1994: 35)

Aydınlanmanın eleştirdiği 'gelenek' de dinsel düşünce ile birlikte postmodern yaklaşımda yerini almıştır. Esasen neoliberal iktisat politikalarının yarattığı yoksullaşmaya rıza sağlamanın temeli de 'sağduyu' denilen ve geleneklerle doğrudan bağlantılı olan olguya dayanmaktadır.

Sağduyu bölgesel ya da ulusal geleneklerde genellikle derinlere kök salmış eski kültürel sosyalleşme pratiklerinden inşa edilir. Zamanın meselelerinden eleştirel bir şekilde inşa edilebilen “aklıselim” ile aynı değildir. Dolayısıyla sağduyu, gerçek sorunları kültürel önyargılar altında saklayan ya da bulanıklaştıran son derece yanıltıcı bir şey olabilmektedir. (Harvey, 2021: 47)

Modernite bir tür “gelenekselliksizleşme projesi” olarak eleştirildiğinden (Göle, 2011: 71), postmodernlik yeniden geleneklere yönelmektedir. Diğer taraftan postmodern siyaset “yatay ve eşitlikçi görünümü ile eski kültürel kimliklerin restorasyonu anlamına gelmiştir” (Uysal Sezer, 1993: 36). Vakıfların canlandırılması da hem dinin hem de geleneğin restorasyonu anlamına gelmektedir.

1986 tarihli Vakıf Şûrası’nda “Vakıfların Dünkü ve Yarınki Rollerini” başlıklı bildiride “Vakıf müessesesinin temelinde İslâmi inançlar yatmaktadır. ‘Vakıf’ müessesesinin dini (İslâmi) olmadığını veya Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde görülen vakıfların hepsinin dine bağlanamayacağını ileri süren iddiaları fazla ciddiye almamak lazımdır” denilmektedir (Bolay, 1986: 17). Aynı bildirinin son bölümünde İslâm-vakıf özdeşliği şu ifadelerle açıklanmaktadır:

Zamana meydan okuyan müesseseler zaman-üstü kaynaklara dayanan değerlerle kurulabilir ve geliştirilebilir. Fertlere ve cemiyetlere en tatmin edici ve kalıcı değerleri dinin verdiği hatırlanırsa, DPT’nin vakıflarla ilgili raporunda açıkça belirtildiği gibi vakıf ruhunun diriltilmesi, bunun için İslâmi dinamizmin canlandırılması ve bundan çekinilmemesi gerektiği kendiliğinden ortaya çıkar. (Bolay, 1986: 23)

Doç. Dr. Süleyman Hayri Bolay’ın bu açıklamalarından sonra, tartışma bölümünde Doç. Dr. Refet Yinanç da “... Kur’an-ı Kerim’de vakıf kelimesi geçmemektedir. Ancak hemen hemen bütün vakfiyelerde mutlaka ayetler ve hadisler vardır... Bu bakımdan vakıflar İslamiyetten sonra gelişmiştir” demektedir (1986: 23). Sempozyumda bir karşı modernlik örneği olarak gelenek-değerler vurgusu da yapılmıştır:

Vakıfların çözüm bekleyen bir diğer konusu da, milletle bütünleşme meselesidir. Vakıflar milli bir müessesedir. Yıllardır, onun kurucusu, koruyucusu ve yaşatıcısı milletin kendisi olmuştur. Ülkemizde çoğulcu demokrasiye geçiş dönemine kadar, insanımızın değer yargılarına ters düşen uygulamaları ile Vakıflar Genel Müdürlüğü toplumun güven ve desteğini kaybetmiştir. Vakıf mal varlığının gereksiz yere satışları, özellikle camilerden bir bölümünün kadro harici bırakılarak hizmetten alıkonulması, vakfiyelerde öngörülen hayır şartlarının yerine getirilemeyişi, bu kanaatin yaygınlaşmasına sebep olan amillerin başında gelmektedir. (Yediyıldız ve Öztürk, 1986: X)

Vakıf sisteminin devlet eliyle canlandırılması toplumda da karşılık bulmuştur. Çünkü neoliberal politikalarla yoksullaşan kesimler, modernitenin yarattığı çeşitli toplumsal dayanışma formları dağıtıldığı için çeşitli mafyatik örgütlere, uyuşturucu ağlarına veya dini/köktenci tarikatlara sığınma gereksinimi duymuştur. Türk Devrim Yasaları tarikat örgütlenmesini yasakladığından bu dinsel hareketler ‘vakıf’ adı altında örgütlenmektedir. Vakıflar Kanunu ile hem tarikat vakıfları hem de cemaat/azınlık vakıfları güçlendirilmiştir.

Ferdinand Tönnies modernleşme sürecini cemaatten cemiyete geçiş olarak tanımlamıştı (Çiğdem, 2012: 100-126). Postmodern dönemde ise tam tersine bir süreç işlemiş, toplum bütünlüğü ve yurttaşlık hukuku çözülürken cemaatleşme eğilimi güçlenmiştir. Alain Minc ‘yeni orta çağ’ olarak tanımladığı 1980’lerle başlayan dönemi “aklın, kurucu ilke olarak, uzun zamandan beri kaybolmuş olduğu sanılan ilkel ideolojilerin ve boş inançların yararına silinip yok oluşu” olarak tasvir etmektedir (Minc, 1995: 8). Bilsay Kuruç’un ifadesiyle “ekonomiye ve jeopolitik tabloya uyumu kolaylaştırmak” için gereken şey “insanın düşünce sistemini kilitlemek, bir tür prangaya alarak kişinin “kimliği”ni boşaltmak... insan aklını geniş ve hoşgörülü düşünmemeye sürüklemek” (Cumhuriyet, 2022) ise Naomi Klein’in deşifre ettiği “şok doktrini” tam da bu amaç için geliştirilmiştir (Klein, 2015).

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu’nun en önemli iktisadi ve sosyal kurumlarından olan vakıflar modernleşme süreciyle birlikte sönümlenmeye başlamıştı; gerek anayasal gelişmelerle özel mülkiyetin güvenceye alınması ve gerekse özellikle 20. yüzyılda vakıfların gördüğü hizmetlerin, devletin üstlendiği birer kamu hizmeti olarak örgütlenmesi bu sönümlenme sürecinin nedeni olarak özetlenebilir. 20. yüzyılın sonlarından itibaren vakıf sistemindeki canlanmayı da tersi gelişmelerde aramak gerekmektedir. 1973 Petrol Krizi ile tıkanma yaşayan sermaye birikim rejimini açmak üzere uygulanan neoliberal iktisat politikaları, devletin üretimden ve kamu hizmetlerinden çekilmesi, esnek istihdam modeliyle işsizlik ve yoksulluğun yaygınlaşması ve milli gelirin sermaye lehine yeniden dağıtımıyla sonuçlanmıştır. Yoksulluğun sistemi tehdit etmeden sürdürülebilmesi ise yardımların örgütlenmesini zorunlu kılmıştır. Özellikle kamu kaynağı kullanan sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları bu gereksinimin birer ürünüdür.

Diğer taraftan vakıf sisteminin canlanması, üretimin artırılmasından çok gelir ve servetin siyasal güç eliyle yeniden dağılımının düzenlenmesini sağlamakla da neoliberal politikaların bir aracı olmuştur. Eski vakıflara ait taşınmazlar,

kamu gelirleri ve diğer kamu taşınmazları vakıflar aracılığıyla siyasal iktidar ve yakınlarına devredilmekte ve vakıflaşma ilkel sermaye birikiminin yeni araçlarından biri olmaktadır.

Neoliberal iktisat politikalarının felsefede ve siyasetteki yüzü olan postmodernityle de yerellik, sivil toplum kuruluşlarını öne çıkarma, kimlik politikaları, cemaatleşme, aklın eleştirisiyle dine ve geleneğe dönüş eğilimlerini güçlendirmiştir. Vakıflaşma hem sivil toplum örgütlenmesinin bir biçimi, hem de din/kimlik/gelenek yapılarının güçlendirilmesinin araçları olarak yaygınlaşmıştır. Doğrudan veya dolaylı kamu kaynaklarını kullanan vakıflar eğitim alanındaki faaliyetleriyle yeni kuşakların ideolojik şekillenmesine hizmet etmektedir. Bir taraftan toplumsal dayanışma örgütlerinin tasfiyesi, diğer taraftan kamu hizmetlerinin piyasalaşması, özelleştirme vb. politikalarla artan yoksullaşma, çeşitli cemaat ve tarikatları dayanışma ağları haline getirmiştir. Türk Devrim Yasaları tarikat örgütlenmesine izin vermediğinden, bu örgütler vakıf adı altında faaliyet yürütmektedir. Türkiye’de 1980 Askeri Darbesi sonrası güçlendirilmesi hedeflenen vakıflar, özellikle 2000’li yıllarla birlikte belirtilen işlevleri yerine getiren en gözde kurumlar haline gelmiştir. Neoliberal politikalarla modernitenin geriletilmesi süreci vakıfların rönesansıyla sonuçlanmıştır. Bu durum ise, gerek yurttaş kimliğinin zayıflatılarak yardıma muhtaç bireyler yaratması ve gerekse gelenekselleşme/dinselleşme yoluyla akli geri plana itmesi nedeniyle, aydınlanma ve cumhuriyetin tanımında içerilen “bireyin ve toplumun kendi tarihini yapma kapasitesi”ni zayıflatmaktadır.

Kaynakça

Aydın V (2003). Türk Yönetim Tarihi Açısından Vakıf Sistemi ve Eğitim Yönetimine Katkısı. *Süleyman*

Demirel Üniversitesi İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi, 8(1), 313-338.

Baltacı C (2012). Vakıfların Eğitimdeki Yeri. *Vakıf Medeniyeti 2011 Yılı Eğitim Sempozyumu*, Ankara:

VGM Yayın 105, 27-29.

Barkan Ö L (1980). *Türkiye’de Toprak Meselesi*. İstanbul: Gözlem Yayınevi.

Barkan Ö L (1942). Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, 2, 279-386.

Birgün (04/08/2017). Öğrenciler TÜGVA’ya emanet. Son erişim tarihi, 10/05/2023

Birgün (29/08/2019). Vakıflara aktarılan paralar TBMM gündeminde. Son erişim tarihi, 12/12/2022.

Erdoğan Çelikkın Z (2023) Cumhuriyet’in 100. Yılında Vakıflar: Bir Adım İleri İki Adım Geri. *Mülkiye Dergisi*, 47 (5), 259-288.

- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). Hattı Hümayun. 290/17362, 29 Zilhicce 1242.
- Boratav K (2022). <https://haber.sol.org.tr/yazar/bolusum-soku-bilgileri-ve-tarimin-durum>
- 350144, 30 Eylül. Son erişim tarihi, 30/09/2022.
- Bolay S H (1986). Vakıfların Dünkü ve Yarınki Rollerini. *I.Vakıf Şûrası 3-5 Aralık 1985 Tebliğler, Tartışmalar ve Komisyon Raporları*, Ankara, 17-23.
- Cumhuriyet (07/08/2017). 129 Yıllık tarihi lise Bilal Erdoğan'ın vakfına tahsis edildi. Son erişim tarihi, 10.05.2023.
- Cumhuriyet (05/08/2019). Onbin özel okulun üçte biri tarikatlarla bağlantılı. Son erişim tarihi, 10/05/2023.
- Cumhuriyet (21/06/2022a). Kayyumdan TÜGVA ve TÜRGEV itirafı: 'Tabi ki para veriyoruz. Son erişim tarihi, 13/12/2022.
- Cumhuriyet (16/11/2022b). Vakıflar Genel Müdürlüğü Davayı Kazandı: Ölülerimizden Kira İstiyorlar. Son erişim tarihi, 12/12/2022.
- Cumhuriyet (12/12/2022c). AKP'li belediyeler, Ellerindeki Olanakları Cemaat Ve Vakıfların Önüne Serdi. Son erişim tarihi, 12/12/2022.
- Çalı A (2006). Akıncı Beyi Evrenos Bey'e ait Mülkname, *OTAM*. 20 Güz, 59-79.
- Çelikkın Z E (2019). Osmanlı Modernleşmesi ve Kuruluşundan Tanzimata Evkaf-ı Hümayun Nezareti (1826-1839). (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Çiğdem A (2012). *Bir İmkân Olarak Modernite Weber ve Habermas*. 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çizakça M (2006). Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları, *Türkiye'de Hayırseverlik Vatandaşlar Vakıflar ve Sosyal Adalet Araştırması*. İstanbul: TÜSEV Yayınları, 19-31.
- daruleytam.com*, Son erişim tarihi, 18/05/2023.
- Devellioğlu F (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*. 26. Baskı, Ankara: Akaydın Kitabevi.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (1984). *V. Beş Yıllık Kalkınma Planı*.
- DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) (31/08/2022). Gelir dağılımında büyük bozulma. Son erişim tarihi, 12/12/2022.
- egitimdebiradimotesi.com*. Son erişim tarihi, 18/05/2023.
- ensar.org*. Son erişim tarihi, 18/05/2023.

Evkaf-ı Munderise Talimatı (1320). Matba-yı Amire, İstanbul, Milli Kütüphane, EHT, 1946, A 355.

Gelecekgündem (07/08/2020). Tekeller ve tarikatlar yönetimi işte yeni Türkiye'nin gerçeği. Son erişim tarihi, 10/05/2023.

Gelir İdaresi Başkanlığı, VERGİ MUAFİYETİ TANINAN VAKIFLARIN LİSTESİ | VERGİ MUAFİYETİ ALAN VAKIFLAR | GENEL İÇERİK BLOGU (gib.gen.tr). Son erişim tarihi, 13/12/2022.

Göle N (2011). Batı Dışı Modernlik Üzerine Bir ilk Deneme, *Doğu Batı*, 2, 65-73.

Gülalp H (2018). *Laiklik Vatandaşlık Demokrasi*. İstanbul: Metis Yayınları.

Günay Alkan N (2012). Müsaderenin Sosyal ve Ekonomik Bir Analizi: 18. Yüzyıl Sonlarında Bursa'da

Yapılan Müsadereler. *Bellekten*, 76(277), 793-816.

Haberiskelesi (15/07/2022). Büyükkada İskelesi Boşaltılmadı. TUGVA ile İBB karşı karşıya geldi. Son erişim tarihi, 10/05/2023.

Habermas J (1994). Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje. İçinde: N Zeka (der), *Postmodernizm Jameson Lyotard Habermas*, Çev. G Naliş, D Sabuncuoğlu, D Erksan. 2. Baskı. İstanbul: Kıyı Yayınları, 31-44.

Hammadezade H H (1327). *Evkaf Hakkında Sadarete Takdim Edilen Layiha*, 3 Cemaziyelevvel, İstanbul.

Harvey D (2021). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. Çev. Aylin Onacak. 3. Baskı, İstanbul: Sel Yayıncılık.

hayratvakfi.org. Son erişim tarihi, 18/10/2023.

hodayivakfi.org. Son erişim tarihi, 18/10/2023.

Hürriyet (17/09/2006). Türkiye'nin cemaat ve tarikat haritası. Son erişim tarihi, 10/05/2023.

HyeTert (10/12/2006). Vakıflar Kanunu' veto gerekçesi – HyeTert. Son erişim tarihi, 12/12/2022.

ihlasvakfi.org. Son erişim tarihi, 18/10/2023.

ismailagakulliyesi.com. Son erişim tarihi, 18/10/2023.

Klein N (2015). *Şok Doktrini Felaket Kapitalizminin Yükselişi*. Çev. Selim Özgül. İkinci Basım, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Koçi Bey Risalesi (2011). (Yay.Haz. Yılmaz Kurt). Üçüncü Basım, Ankara: Akçağ Yayınevi.

Kuruç B (31/10/2022). ABD'nin düşünürleri ne düşünürler? -2. Son erişim tarihi, 12/12/2022.

Erdoğan Çelikkin Z (2023) Cumhuriyet'in 100. Yılında Vakıflar: Bir Adım İleri İki Adım Geri. *Mülkiye Dergisi*, 47 (5), 259-288.

mec.foundation. Son erişim tarihi, 18/05/2023.

nunokullari.com. Son erişim tarihi, 18/05/2023.

NTV Haber (09/06/2010). İHH hakkında bilmediğiniz her şey. Son erişim tarihi, 10/05/2023.

Minc A (1995). *Yeni Ortaçağ*. Çev. M A Ağaoğulları. Ankara: İmge Kitabevi.

Oda Tv (26/05/2022). Tam vakıflar tartışılırken... O vakfa 1.8 milyar lira kaynak - Siyaset – ODATV. Son erişim tarihi, 12/12/2022.

Ömer H (1977). *İthaf-ül-Ahlafe Fi Ahkam-ül-Evkaf*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Öztürk N (1994). Batılılaşma Döneminde Vakıfların Çözülmesine Yol Açan Uygulamalar, *Vakıflar Dergisi* 23, 297-309.

Öztürk N (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Parlamentohaber (22/01/2020). İşte Türkiye'nin tarikat haritası. Son erişim tarihi, 10/05/2023.

Resmi Gazete (27/02/2008). Vakıflar Kanunu, Kanun No: 5737.

Resmi Gazete (03/03/2015). Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu Kararı, s. 39.

Sayıştay, 2012 Yılı Faaliyet Genel Değerlendirme Raporu: T.C. Sayıştay Başkanlığı (sayistay.gov.tr). Son erişim tarihi, 12/12/2022.

Sayıştay, 2013 Yılı Faaliyet Genel Değerlendirme Raporu: T.C. Sayıştay Başkanlığı (sayistay.gov.tr). Son erişim tarihi, 12/12/2022.

Sayıştay, 2014 Yılı Faaliyet Genel Değerlendirme Raporu: T.C. Sayıştay Başkanlığı (sayistay.gov.tr). Son erişim tarihi, 12/12/2022.

Sayıştay, 2015 Yılı Faaliyet Genel Değerlendirme Raporu: T.C. Sayıştay Başkanlığı (sayistay.gov.tr). Son erişim tarihi, 12/12/2022.

Sayıştay, 2016 Yılı Faaliyet Genel Değerlendirme Raporu: T.C. Sayıştay Başkanlığı (sayistay.gov.tr). Son erişim tarihi, 12/12/2022.

Sayıştay, 2017 Yılı Faaliyet Genel Değerlendirme Raporu: T.C. Sayıştay Başkanlığı (sayistay.gov.tr). Son erişim tarihi, 12/12/2022.

Sayıştay, 2018 Yılı Faaliyet Genel Değerlendirme Raporu: T.C. Sayıştay Başkanlığı (sayistay.gov.tr). Son erişim tarihi, 12/12/2022.

Sayıştay, 2019 Yılı Faaliyet Genel Değerlendirme Raporu: T.C. Sayıştay Başkanlığı (sayistay.gov.tr). Son erişim tarihi, 12/12/2022.

Sayıştay, 2020 Yılı Faaliyet Genel Değerlendirme Raporu: T.C. Sayıştay Başkanlığı (sayistay.gov.tr). Son erişim tarihi, 12/12/2022.

Sayıştay, 2021 Yılı Faaliyet Genel Değerlendirme Raporu: T.C. Sayıştay Başkanlığı (sayistay.gov.tr). Son erişim tarihi, 12/12/2022.

Sayıştay, VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ: T.C. Sayıştay Başkanlığı (sayistay.gov.tr). Son erişim tarihi, 12/12/2022.

Siyasetcafe (01/09/2019). İşte Türkiye'nin tarikat ve cemaat haritası. Son erişim tarihi, 10/05/2023.

Sol (01/07/2019). Belediyeler vakıf ve derneklere para aktaramaz. Son erişim tarihi, 12/12/2022.

Sol (04/02/2022). Tarikat-Ticaret-Siyaset geleneğinin öncüsü: Mahmut Esad Coşan kimdir? Son erişim tarihi, 10/05/2023.

Sözcü (12/03/2022). İsmailağa cemaatinin kaçak yapıları yasal hale getirildi. Son erişim tarihi, 10/05/2023.

STİGM (Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü). İzin Almadan Yardım Toplama Hakkına Sahip Kuruluşlar (siviltoplum.gov.tr). Son erişim tarihi, 13/12/2022.

suffavakfi.org.tr. Son erişim tarihi, 18/10/2023.

Şener H E (2007). Kamu Yönetiminde Postmodernizm, *Kamu Yönetimi: Yöntem ve Sorunlar*, Der. Ş Aksoy-Y Üstüner. Ankara: Nobel Yayınları, 31-47.

tdv.org. Son erişim tarihi, 18/10/2023.

Tekeli İ (2014). *Modernizm Modernlik ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi*. İkinci Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Toker Ç (28/01/2019). İBB'den vakıflara "hizmet" raporu - Çiğdem TOKER - Köşe Yazıları – *Sözcü*. Son erişim tarihi, 12/12/2022.

turgev.org. Son erişim tarihi, 18/05/2023.

tugva.org. Son erişim tarihi, 18/05/2023.

turkiyemaarif.org. Son erişim tarihi, 18/05/2023.

T24 (01/08/2017). Bilal Erdoğan'ın vakfına aylık 120 liraya kiraya verilen yerde bir büfenin kirası 4 bin lira. Son erişim tarihi, 10/05/2023.

T24 (15/07/2017b). Türkiye Gençlik Vakfı'nın yaz okullarında 'tekbirli', 'cübbeli' eğitim yapılıyor. Son erişim tarihi, 10/05/2023.

T24 (22/03/2021). Vakıflar Genel Müdürlüğü: İstanbul'da ve Türkiye genelinde 1014 taşınmaz, vakıflara tescil edildi. Son erişim tarihi, 12/12/2022.

Uysal Sezer, B (1993). "Postmodernizm ve İkinci Cumhuriyet", *Amme İdaresi Dergisi*. 26/1, 27-42.

VGM (Vakıflar Genel Müdürlüğü) (1986). *I. Vakıf Şurası*, Ankara.

VGM (Vakıflar Genel Müdürlüğü). 2007 Yılı Faaliyet Raporu, https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_216_260519/2007_yili_faaliyet_raporu.pdf. Son erişim tarihi, 12/12/2022.

VGM (Vakıflar Genel Müdürlüğü). 2008 Yılı Faaliyet Raporu, T (vgm.gov.tr). Son erişim tarihi, 12/12/2022.

VGM (Vakıflar Genel Müdürlüğü). 2021 Yılı Faaliyet Raporu, 2017 YILI FAALİYET RAPORU (vgm.gov.tr). Son erişim tarihi, 12/12/2022.

VGM (Vakıflar Genel Müdürlüğü). Kat Karşılığı - T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü (vgm.gov.tr). Son erişim tarihi, 12/12/2022.

VGM (Vakıflar Genel Müdürlüğü). Restorasyon Veya Onarım Karşılığı Kiralama - T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü (vgm.gov.tr). Son erişim tarihi, 12/12/2022.

VGM (Vakıflar Genel Müdürlüğü). Yapım Veya Onarım Karşılığı Kiralama - T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü (vgm.gov.tr). Son erişim tarihi, 12/12/2022.

VGM (Vakıflar Genel Müdürlüğü) (1973). *Cumhuriyetin 50.Yılında Vakıflar*. Ankara.

Wood E M (2003). *Kapitalizmin Kökeni Geniş Bir Bakış*. Çev. A Cevdet Aşkın. Ankara: Epos Yayınları.

Yapı (09/03/2007). İslami vakfın kaçak binasına işlem yok. Son erişim tarihi, 10/05/2023.

Yediyıldız B ve Öztürk N (1986). I. Vakıf Şûrası ve Sonuçları Hakkında Birkaç Söz, *I.Vakıf Şûrası 3-5 Aralık 1985 Tebliğler, Tartışmalar ve Komisyon Raporları*. Ankara, V-XIV.

Yediyıldız B (2003). *XVIII Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Yeniçağ (05/11/2021). İşte AKP’nin elindeyken Berat Albayrak’ın vakfına verdiği arazi. Son erişim tarihi, 10/05/2023.

Yinanç R (1986). Vakıfların Dünkü ve Yarınki Rollerini. *I.Vakıf Şûrası 3-5 Aralık 1985 Tebliğler, Tartışmalar ve Komisyon Raporları*. Ankara, 17-23.

Yüksel H (1992). Vakıf-Müsadere İlişkisi Şam Valisi Vezir Süleyman Paşa Olayı. *The Journal of Ottoman Studies*, 12, 399-424.

Yüksel H (1990). Osmanlı Sosyal Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683). (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi